

M.G.V.
dec. 1976

Lex van Naerssen

Jos van Ussel overleed 6 juli van dit jaar. Zijn laatste werk 'Intimiteit*' had ik oktober 1975 gelezen. Het had veel vragen bij me opgeroepen en ik was met name teleurgesteld door de nauwelijks negentig pagina's die hij in zijn laatste boek aan intieme relaties wijdde. Ik formuleerde mijn kritiek in een interne publikatie en stuurde hem dit geschrift toe. Binnen een week kreeg ik een uitvoerig antwoord, waarin hij op de voor hem karakteristieke wijze, scherp en slagvaardig, op mijn kritiek inging. We waren het weer eens niet eens. Het is een vreemd idee dat ik nu iets over zijn werk zal schrijven waarop hij niet zal reageren. Hij genoot van de discussie en was meestal voldoende overtuigd van zijn gelijk. Dat heeft in mijn geval tot minstens drie boeiende konfrontaties geleid. Meer met mijzelf en mijn opvattingen over seksuologie dan met hem als tegenstander in een welles-nietes discussie.

Er is mij gevraagd om de betekenis van het werk van Jos te belichten in een Nissocahier dat in het voorjaar 1977 zal verschijnen. Ik ben begonnen met notities te maken over de drie werken die hij schreef: De geschiedenis van het seksuele probleem,** Afscheid van de seksualiteit*** en het al eerder genoemde Intimiteit. Deze drie werken zijn niet los van elkaar te bezien. Gedachten worden hernomen, opnieuw bezien en geformuleerd, onhelderheden worden verduidelijkt en soms zijn er herhalingen en uitweidingen die overbodig lijken maar die iets te maken hebben met de stijl van Van Ussel. Hij hield van de taal, van pakkende dramatiserende formuleringen. Ik ben nog niet ver gevorderd in de structurering van mijn materiaal en kan de lezer in deze bijdrage veel minder bieden.

Ik zal proberen Van Ussel's positie ten aanzien van twee belangrijke seksuologische vraagstukken te verhelderen. Hij schreef in de periode 1967-1976. In die periode is het gedrag ten aanzien van anti-konceptie in Nederland ingrijpend veranderd en tegelijkertijd zijn een groot aantal zaken op seksuele wijze verkommersialiseerd, tot koopwaar gemaakt. Met de termen voortplantingsfunctie en eng-seksueel heeft Van Ussel beide aspecten belicht. Wat is de betekenis van zijn standpunten voor de seksuologie?

De voortplantingsfunctie

In de schaarse sociologische werken van enige kwaliteit waarin de veranderingen in seksueel handelen in de periode 1967-1977 geregistreerd staan, vinden we bevestigd

* Deventer, 1975.

** Den Haag, 1968.

*** Meppel, 1970.

dat de moderne Nederlander, met name degenen die jonger zijn dan veertig jaar over anti-konceptie anders zijn gaan denken en naar dit anders denken, handelen. Er zijn meer middelen op de markt, ze zijn makkelijker verkrijgbaar, men weet er meer van en als we mogen afgaan op een stijgend aantal coïtussen met een gelijktijdige daling van ongewenste zwangerschappen en abortussen, dan wordt de konklusie onvermijdelijk. Het voortplantingshandelen is drastisch veranderd en daarmee is voor een aantal mensen vrijheid verworven. Maar hoe ziet deze vrijheid er subjectief uit? De voortplantingsmoraal was duidelijk. Wie zich niet kon beheersen en de lusten van de seksualiteit wilde leren kennen moest de risico's van de lasten op de koop toe nemen. Getrouwd of ongetrouwd, het betekende dat er veelvuldig gevrejen werd zonder dat 'het' werd afgemaakt. Men ging voor het zingen de kerk uit, hanteerde ingewikkelde tabellen om te bepalen wanneer de kans op konceptie het kleinst was en niet te tellen meisjes reageerden op elke dag over tijd met panische angst. Dat deze situaties nog steeds voorkomen is aan iedere hulpverlener bekend, maar ze worden zeldzamer en de hulpverlener staat er niet meer machteloos tegenover. Van Ussel's verdienste is dat hij uitvoerig heeft aangetoond dat het gebruik van voorbehoedsmiddelen niet gezien moet worden als een al dan niet toegestane techniek om de gezinsgrootte te plannen maar veel meer als onderdeel van een veel meer omvattende moraal. Wie vrij vanuit de gedachte dat voortplanting primair en natuurlijk is, dreigt zich af te sluiten voor de emotionelere aspecten en komt niet toe aan lust, genegenheid, liefde en geborgenheid. Wie zijn seksuele zintuigen spist op het al dan niet krijgen van kinderen kan zich niet verliezen in overgave, in veiligheid met en bij een ander, aan lustvolle seksuele contacten waarin de coïtus niet centraal staat, aan de homoseksuele en pedofiele mogelijkheden die in andere contacten gegeven zijn. De voortplantingsmoraal verarmt. Maar wat gebeurt er wanneer de techniek ons de vrijheid geeft aan andere zaken aandacht te geven? Als de veiligheid gegarandeerd wordt door een dagelijks in te nemen pilletje dat met de voortgang van het onderzoek ook steeds minder onaangename bijverschijnselen heeft, zozeer dat de man er vaak niets meer van merkt en de vrouw bijna niets meer?

Het had mijns inziens voor de hand gelegen dat Van Ussel, uitgaande van de door hem signaleerde verbanden tussen voortplantingstechniek en moraal, een reeks onderzoeken had geïnitieerd die de veranderingen op dit terrein nauwlettend hadden gevolgd. Ik denk aan veranderde seksualiteitsbelevingen bij mensen die voor het huwelijk gaan samenleven, aan samenwonen zonder huwelijksperspektieven, de structuur (sociaal en psychologisch) van de kleinere naar gezinsgrootte nauwkeurig geplande families. Aan veranderde lichaamsbelevingen bij vrouwen, aan spanningen die kunnen

optreden als de prokreatieve en de rekreatieve moraal eerst naast elkaar bestaan, terwijl dan door de voortgang der techniek het fundament aan het eerste normenstelsel wordt ontnomen.

Of om op Van Ussels eigen specialisme te blijven aan de seksuele voorlichting, hoe bereiden we een nieuwe generatie voor op een seksualiteit die voortplantingstechnisch gezien "safe" zit?

Hij koos echter voor een onderzoek naar communes. Het is nog niet verschenen al schijnt er al een uitgebreid technisch rapport voorhanden te zijn, moeilijk leesbaar naar ik aanneem, door de vele cijfers en tabellen die ik al voor me zag oprijen toen ik enkele jaren geleden de vragenlijsten onder ogen kreeg waarmee deze alternatieve leefgemeenschappen ondervraagd werden. Het kommune-onderzoek was, terugkijkend op die periode niet de meest gelukkige keuze als men het criterium van maatschappelijke relevantie aanlegt. Ik besef dat dit kritiek achteraf is en de korte tijd dat ikzelf bij dit onderzoek betrokken was heb ik me ook meer dan nodig was met de methodologie bezig gehouden. Nu al kunnen we vaststellen dat het kommunale model geen wortel heeft geschoten in onze samenleving. Het blijft intrigerend voor me dat Jos die zo'n gevoelig 'antennensysteem' had waarmee hij zoveel aspecten van de antikonseptie-moraal heeft geregistreerd, niet heeft gekozen voor een onderzoek waarin de veranderingen op dit terrein begeleid konden worden.

De eng-seksuele moraal

Wat seksualiteit precies inhoudt valt waarschijnlijk nooit eksakt te omschrijven maar dat het een reeks verschijnselen omvat die in de afgelopen tien jaren steeds geraffineerder verkoopbaar blijken, is evident. Seks-tijdschriften, pomografische films, massagesalons, Vrij Nederland-advertenties en duur betaalde sekstherapieën zijn daarbij makkelijk aanwijsbare en ook makkelijk te attakeneren prooiën, in elk geval nu. Het is Van Ussels verdienste dat hij als eerste de knuppel in het hoenderhok heeft gegooid op een moment dat het pluimvee hier nog allerminst op bedacht was. Veel van wat hij in Afscheid van de seksualiteit schrijft is nu vanzelfsprekend en heeft zichzelf uit de markt geprijsd. Jos heeft scherp gezien dat wat zich als bevrijding aandienende feitelijk een moedogenloze uitbuiting was van de onvruchtbare eren voorafging. Wie altijd met schuldgevoelens had gemasturbeerd, het naakte leerde associëren met zondigheid en de gemeenschap moest aksepteren als een lastige drift die meer inspanning dan ontspanning brengt, is gevoelig voor manipulatie, voor de illusies van pornotopia of op cerebrale niveau, voor psychologische theorieën waarbij de vrije seks in groepen voor het haardvuur wordt bedreven. De uitbuiting werd daarnaast

nog in de hand gewerkt door de toename van de welvaart, waardoor het seksuele, het erotische en het intieme op veel subtielere en minder grijpbare wijze verkoopbaar werden in de meer 'normale' belevingen en relaties. De enorme overdrijving van het jong (en dus seksueel aantrekkelijk) zijn, van geurverdrivers en lichaamsvervormers die ons dagelijks via de bus bereiken en waar het bedrog begint bij de gehaarlakte kruin en eindigt tussen de geurloos gemaakte tenen, waar affektie gekocht wordt met koffie, goed bruine jus en zeer goede witte was of als men iets rijker is met juwelen, jaguars en een tweede huisje.

Van Ussel heeft dit alles beschreven en terecht als vals en plastic ontmaskerd, maar voor mijn gevoel blijven de boosdoeners abstrakt. Daarom zijn de alternatieven die hij biedt, hoe verleidelijk en goed geschreven ook bij nader inzien altijd wat oppervlakkig. In Intimiteit staan talloze passages waarin het verloren paradijs wordt gesuggereerd in passages over natuurlijke lichaamsbelevingen waarin mensen weer 'echt' genieten van eten, drinken, poepen, piesen, boeren, vlooiën en vrijen. Een opvatting die gevaarlijk en zorgeloos is en die ook in tegenspraak is met wat hij zelf over de seksualiteit beweerde. Seks is geen natuurlijk gegeven, maar een ingewikkeld samenspel tussen een sociale organisatie en een individueel bewustzijn, twee begrippen die we voor het gemak onderscheiden maar die feitelijk onlosmakelijk verweven zijn. En wat voor seks geldt, geldt voor het gehele gedrag. Het individuele bewustzijn, overstromend met informatie waarin gekodeerd staat wat aantrekkelijk is, wat plezierig smaakt bij welk kaarslicht, waar de zon het warmst is en hoe men zongebruind op de meest perfecte wijze vrijt, kan zich niet terugtrekken in de splendid isolation van kleine sociale leefgemeenschappen die een natuurlijke wijze van relaties hebben mogelijk maken, want natuurlijke relaties bestaan niet. We worden bepaald door de ekonomie en de macht die daarin gedefinieerd is. Het vreemde is dat Van Ussel dit zag maar de konsekventies niet duidelijk trok. Al in het begin van Intimiteit zet hij uiteen dat in onze samenleving de gevoeligheid voor machtsverschillen kleiner is dan die voor de geslachtelijke aspecten (seksueel in de ruimste zin) van het bestaan. Dit is simpelweg niet waar en het wordt door onderzoek meer dan afdoende weerlegd. Het aangeleerde verband tussen macht en seksualiteit is nu net datgene wat de mens in de westerse samenleving zo gevoelig maakt voor manipulatie op dit punt. Men wil seks om de macht.

Samengevat: Van Ussel moet worden beschouwd als degene die als eerste belangrijke sociale veranderingen in het seksuele denken en doen heeft gesignaleerd. Hij heeft laten zien dat het seksuele niet als een probleem gegeven is maar binnen een historische

kontekst tot probleem gemaakt wordt. Hij heeft ingezien hoe mensen door onzekerheid en angst bevangen worden wanneer ze zich opsluiten in een moraal die hen het zelfstandig denken onmogelijk maakt. Hij heeft beschreven hoe deze onzekerheid en angst mensen weerloos maakt als er veranderingen optreden die hun denkbeelden aantasten. Wat ik bij dit alles vaak miste was een verband tussen visie en verifikatie, het briljante idee dat genuanceerd wordt door de kompleksiteit van onderzoek. Daarnaast een zekere naïeviteit als het ging om morele overtuigingen die niet de zijne waren. Een onvermogen tot relativeren, tot compassie bij het analyseren van een individuele seksuele nood. Hij heeft, dat staat voor mij vast, het seksuologisch denken in Nederland bevrijd van de seksualiteit, van het onmachtig tellen en turven waarin de feiten de ideeën vervangen. Zijn alternatieven staan ter discussie en dat is meer dan men van veel seksuologisch onderzoek zeggen kan. Dat intimiteit in deze discussies een sleutelwoord wordt en is heb ik in gesprekken met een aantal studenten al kunnen merken. Het is voor Jos helaas bij een onzeker maar bewogen begin gebleven. Maar zowel op het NISSO* als op het JKPP** zal zijn werk onderwerp van studie blijven.

---

* Nederlands Instituut voor Sociaal Seksuologisch Onderzoek (NISSO).

** Instituut voor Klinische Psychologie en Persoonlijkheidsleer (JKPP) R.U. Utrecht.